

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

JÁN RUMAN

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice, Slovenská republika

Feinberg, J. G. – Hauser, M. – Ort, J.: Politika jednoty ve světě proměn. Praha: Filozofia, 2021, 206 s. ISBN 978-80-7007-682-8

Feinberg, J. G. – Hauser, M. – Ort, J.: The Politics of Unity in a World of Change. Praha: Filozofia, 2021, 206 p. ISBN 978-80-7007-682-8

Monografia troch českých autorov Feinberga, Orta a Hausera sa zaoberá hľadaním teoreticko-normatívnych východísk spojených s kolektívnymi identitami (jednotou) vo svete neustálych politicko-spoločenských a kultúrnych zmien. Ide o vsutku komplexný multidisciplinárny vklad vychádzajúci z politicko-filozofických, politologických a kulturalistických pozícií. Kniha má tri kapitoly, ktoré na seba funkčne nadväzujú a odkrývajú problém potencialít konštituovania podôb jednoty v dobe „zmutovanej“ mnohosti z rôznych perspektív zachovávajúc jednotnú tematickú líniu. Vo svojich príspevkoch sa autori snažia účinne pochopiť charakter aktuálnej situácie, ktorá sa vyznačuje neustálou neistotou a nepredvídateľnosťou. Za akýsi referenčný termín charakterizujúci súčasný stav, keď je politický, ekonomický a kultúrny systém v dlhotrvajúcej pretrvávajúcej kríze, ale nový systém ešte nevznikol, resp. vzniknúť nemôže, považujú pojem interregnum. Neschopnosť vzniku nového systému vidia v hegemonii mocenských ekonomických štruktúr, ktoré odolávajú akýmkoľvek alternatívnym pokusom o štruktúrnu zmenu. V epoche interregna prevláda mix súrodého a nesúrodého, hybrid aj asambláž. Interregnum je podľa nich produktom organickej krízy modernity a postmodernity, keď v spoločnosti stále prebiehajú procesy individualizácie a rozkladu pevných štruktúr, ale zároveň sa objavuje potreba nových koncepcií politickej jednoty – emancipácie spoločnosti na kolektívnom základe v medziach zachovania plurality.

V prvej kapitole s názvom „Návrat ľudu bez spoločnosti“ sa Joseph Grim Feinberg pokúša nachádzať leitmotív jednoty v teóriách autorov radikálnej demokracie. Ústrednými postavami, ktoré prinášajú potenciálny emancipačný pojmový aparát sú Ernesto Laclau, Chantal Mouffeová a Jacques Rancière. Feinberg poukazuje na to, že po roku 1989 sa z verejného diskurzu vytratila kategória ľudu a bola nahradená požiadavkou aktívneho občianstva a participácie v podobe volieb. Tam to skončilo. Reprezentatívna demokracia predpokladá zastúpenie ľudu, presnejšie povedané individuálnych voličov, ktorí participujú na moci len do momentu vhodenia svojho hlasu do urny. Ostatné už nie je v ich rukách – utváranie a konsolidácia koalície, prerozdelenie politických kompetencií a prijímanie legislatívnych rozhodnutí. Ak by niektorí občania neboli s ustanovenou vládou spokojní, môžu sa občiansky angažovať v podobe občianskych zhromaždení, záujmových združení, spoločenských hnutí, spisovaním petícií či prostredníctvom

občianskej neposlušnosti. V podobnom duchu o tom hovorí Boris Buden v knihe *Koniec postkomunizmu* s príznačným dôvetkom „Od spoločnosti bez nádeje k nádeji bez spoločnosti“. Nádej slobodnej individuálnej angažovanosti po roku 1989 nesie so sebou paralelne pocit alebo skôr stav vyprázdnenej spoločenskej identifikácie. Mnohosť výberu, ideí, narácií síce prišla, vytratil sa však spoločný zmysel pre kolektivitú. Tento trend bol technologicko-mocensky upevňovaný diskurzom zdôvodňujúcim, že kolektívita obmedzuje individuálne slobody dominantných jednotlivcov a potláča rôznorodosť. Tento stav sa ale ocitol v imanentnej kríze.

Dnes sa podľa Feinberga potreba politickej kolektivity vracia, ale inak – bez plnohodnotnej ukotvenosti. Nositeľom kolektivity je démos, ktorý Feinberg diferencuje na defenzívny a transgresívny. Ten prvý typ je svojím charakterom „xenofóbny“ a lokálne situovaný. Transgresívny typ déma má univerzalistický charakter opierajúci sa o kritiku postmodernity, ale zároveň rešpektujúci potrebu udržiavať a využívať mnohosť a diferencnosť (artikuláciu partikulárností). Feinberg to konkretizuje nasledujúco: „*[Transgresívny] ľud identifikuje hranice – napríklad medzi bohatými a chudobnými, medzi mocnými a bezmocnými, medzi integrovanými a vylúčenými – preto, aby ich prekonal.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 37) Transgresívny ľud vo Feinbergovom chápaní aktivuje viac modernistické tendencie pri integrácii partikulárností do celku, ktorý má mať univerzalistický charakter, pričom ale berie do úvahy kritiku univerzalizmu z postmoderných pozícií. S typom transgresívneho ľudu a jeho potenciálnej expanzie pracujú už vyššie zmienení politickí filozofi s cieľom vrátiť univerzalistický typ zjednotenia do politického horizontu rozhodovania. Feinberg tento teoreticko-metodologický prístup oceňuje, vytýka mu ale obmedzenosť v podobe fixácie len v rámci politična a nie aj sociálna. Sociálne sa tak ocitá vo vedľajšom postavení, keďže je podľa Mouffovej súčasťou procesov inštituovania politikou. Otázka, ktorá sa tu ponúka, je, akým spôsobom plnohodnotne integrovať do procesu utvárania sociálne, ak samo sociálne je vždy len požiadavkou procesu politického vyjednávania, keďže hegemonický rámec politiky určuje stav a podobu sociálna. Teoretický koncept radikálnej demokracie, tak ako je funkčne formulovaný už vo svojej podstate, neumožňuje „dostať“ sociálne na úroveň politična, a teda sociálne bude vždy len v podriadenom vzťahu a bude oblasťou, ktorej podoba bude závisieť od vnútornej konfigurácie politična a jeho artikuláčnych mechanizmov. Preto bude vždy konkrétna jednota transgresívneho ľudu ako nositeľa niečoho sociálneho krehká a temporálna a nebude zahŕňať celú spoločnosť (nebude nikdy úplne univerzálna), ako o tom píše Laclau a Mouffeová. Mouffeová k tomu zastáva jasný postoj: „*Ak sa zaujímate o potenciálnu zmenu, máme sa zaujímať predovšetkým o politično; sociálne sa pre nás stáva zaujímavé len vo chvíli, keď je politizované.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 51) Z toho vyplýva, že zásadné sociálne – materiálne či triedne otázky sú riešené vždy v rámci hegemonického normatívneho štandardu a sú produktom vyjednávania a konsenzu. Obdobným spôsobom na to nazerá i Rancière, ktorý tvrdí, že sociálne v rámci procesu emancipácie nehrá svoju primárnu rolu.

Na konci kapitoly Feinberg koncepciu Laclaua, Mouffovej a Ranciera problematizuje. Tvrdí, že ak sa so sociálnom ako hybnou silou v kontexte emancipácie a univerzalizácie v Laclauovom a Mouffeovej prípade neráta vo vnútri a sociálne sa vylúči už na začiatku, automaticky bude odsúdené na neschopnosť sproblematizovať samotné hegemonické vymedzenie. Oni vlastne sociálnu zabránia vstúpiť do politična tým, že uprednostnia politično, pretože metodologicky podľaňhi samotnému hegemonickému poriadku už pri konštituovaní politična. V tomto momente

je nutné zmeniť aj časť z tretej kapitoly, ktorú napísal Michael Hauser, v ktorej rigorózne spochybňuje Mouffeovej predpoklad o „zle nalakovanom inštitucionálnom ráme“ liberálnej demokracie, domnievajúc sa, že samotný jej model a koncepcia nie je apriórne skonštruovaná tak, aby začlenila svoju „výstuž“ v podobe ľudských práv do kolektívnej identity. Hauser nesúhlasí len s „prelakovaním rámu“, ale trvá na zmene jeho konštrukcie tak, aby dokázal emancipovať kolektívne ľudské práva. Navyše týmto odhaľuje v Mouffeovej koncepcii vážnu trhlinu, ktorá odkrýva to, že Mouffeová nepriamo očakáva akúsi dejinnú večnosť predpokladu liberálnej demokracie.

Autorom druhej kapitoly, venovanej prácam teológa Johna Milbanka a teóriám radikálnej ortodoxie, je Jakub Ort. Kapitola má názov „Jednota ako kontinuita stvorenia a hierarchia cností“ a Ort v nej uvádza hypotézu formulovanú autormi radikálnej ortodoxie, že krízu sekulárnej modernity je možné riešiť len za pomoci kresťanskej teológie a praxe (kresťanský metanaratív), s ktorou nakoniec polemizuje. Milbankovo myslenie je založené na konsenzuálnych esencialistických predpokladoch na rozdiel od postštrukturalistov konceptualizujúcich teórie radikálnej demokracie, pre ktorých bol ústredným motívom konflikt (negácia a vylúčenie). Milbank sa opiera o zdroje predmoderného politického myslenia, ktoré sú akousi alternatívou k politickému mysleniu modernity a postmodernity.

Ort na prvých stránkach druhej kapitoly interpretuje Milbankovu výčitku voči vyprázdňovaniu sa politiky o transcendentné ciele ako o to, o čo pripravil politiku rozum. Rozum ako výsada modernizmu je nekompatibilný so spiritualitou a zjavením. Cesty emancipácie rozumu automaticky vedú k ontologickému nihilizmu a opúšťajú skutočný zdroj bytia – Stvoriteľa. Ak u teoretikov radikálnej demokracie absentovalo sociálne pri potencialite utvárania jednoty ako primárna a nevyhnutná kategória, u Milbanka sa stáva fundamentom zdroja bytia – Stvoriteľa.

Aj Milbank teoretizuje o jednote, v ktorej bude mať svoje miesto mnohosť. Jeho konkrétny postoj možno pripodobniť k buddhistickej tradícii. Ako píše Ort: „*Milbank prerámuje otázku týkajúcu sa jednoty a mnohosti tak, že nejde o to, či pritakať či nepritakať diferencii, ale o to, či budú vzťahy medzi odlišnosťami chápané násilne alebo harmonicky.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 73) Odpoveď na otázku, kto bude realizovať kresťanskú ontológiu mieru ako kategóriu sociálnej praxe, nachádza v cirkvi. Jej funkčnosť vidí v tolerancii a inkluzivite diferencii a inakosti. Jedine to, čo ohrozuje cirkev – navádza opustiť bytie – Stvoriteľa, je násilné. Ort sa v tejto súvislosti kacírsky pýta, či výber tohto kresťanského metanaratívu sám osebe nie je násilný, keďže exkluzivisticky odmieta iné metanaratívy.

Vo veci ekonomického, politického a kultúrneho liberalizmu ponúka Milbank kritiku z konzervatívno-socialistických pozícií – tzv. modrého labourizmu, keď hovorí o tom, že emancipáciou ekonomiky došlo k rozpojeniu morálky a spirituality. V kontexte liberálnej demokracie zastáva antiindividualistický postoj a s ním späté otázky vzťahov, rodu a telesnosti. Poukazuje na absenciu hodnôt a vzdľaľovania sa od tradície, a teda aj od Boha ako zdroja neustáleho (s) tvorenia. Stotožňuje sa s tézou, že liberalizácia a dôraz na voľný trh spôsobili procesy komodifikácie duše, a teda aj celej spoločnosti, ktorá sa stala fragmentovanou a zostala závislou od centralizovaného štátu ako garanta sociálneho zmieru. Ort zdôrazňuje, že „*Milbankovou odpoveďou na rozpory liberálnej demokracie, ktorá kolíše medzi technokratickým štátnym aparátom a roztrieštenou predstavou ľudu ako agregátu individuálnych vôľ, je aristokratický model, ako ho sám nazýva. [...] Ide o model reprezentantov naviazaných na určité lokality a siete komunit,*

ktorí získavajú autoritu na základe svojich cností. Moc týchto reprezentantov nepochádza z ľudu, ale nie sú to ani svojvoľní diktátori, sú proste schopní naplniť onen zdieľaný transcendentný horizont“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 83) V tomto zmysle je badateľná akási Milbankova nostalgia za dobou tradičnou.

Ort Milbankovi vyčíta jeho ontologický optimizmus, ktorý je založený na bezkonfliktnom predpoklade, či už vo sfére politiky alebo eschatológie. Ort doslova tvrdí, že Milbank otvára cestu k postpolitike, hoci sám odmieta postpolitiku štátneho technokratického aparátu, ktorý reprodukuje hegemonický politický rámec. Pochybuje a výstižne poznamenáva, že kresťanská tradícia v personalizovanej forme participácie vládcov a ľudí v spoločnom transcendentnom horizonte udrží nenásilný mód funkčnej a harmonickej plurality a neskĺzne do univerzalistického útlaku. Tým, že Milbank uchopuje sociálne, a teda jednotu v kontexte vzájomnosti a participácie, ktorej garantom je božská trojjednosť, depolitizuje politično. Na záver kapitoly autor oceňuje Milbankov príspevok ako originálny, prepracovaný a konštruktívny. Súčasne kvituje prístup, že hoci Milbank stavia na univerzalite kresťanskej teológie, a teda vychádza z predmoderných koncepcií poňatia univerzality, kresťanské zjavenie nestavia do protikladu rozumu ako takého, ale „len“ osvietenského rozumu, a tým ukazuje možnú inšpiratívnu cestu k skúmaniu predmodernej tradície aj mimo kontext kresťanstva v podmienkach interregna. Autor rámcuje Milbankovu teóriu do viacerých tém. Milbanka a teóriu radikálnej ortodoxie prestriháva odkazmi na Lyotarda, Mouffeovú, Laclaua či myslenie Badioua.

V poslednej kapitole sa Michael Hauser venuje problematike liberálnej demokracie z normatívno-teoretických perspektív ako aj jej aktuálnemu stavu v politickej praxi. Kapitola má názov „Rozložená jednota liberálnej demokracie“ s podtitulom „K pôvodu nových populizmov“. V úvodnej časti svojho príspevku autor kategóriu liberálnej demokracie analyzuje prostredníctvom predpokladu jednoty. Vychádza z premisy, že liberálna demokracia sa ocitla v kríze, prechádza procesom mutácie a stráca legitimitu. Domnieva sa, že normatívny rámec liberálnej demokracie (politické a právne inštitúcie, princípy a praktiky) uvedený do praxe vznikol v určitom konkrétne-historickom momente, resp. etape, a je historicky podmienený súhrou ďalších faktorov, ako je kultúra a ekonomika, bez ktorých sa z hľadiska epistemológie, ale aj reálnej funkčnosti nedá oddeliť.

Ďalej sa zapodieva problémom charakteru liberálnej demokracie a jeho epistemologickými otázkami. Akcentuje liberálna demokracia viac participáciu nepriviligovaných za sociálnu rovnosť alebo pôsobí „len“ ako nositeľka garancie politického pluralizmu v podobe slobody voľby a individuálnych práv prvej generácie ľudských práv a slobôd (občianska a politická rovnosť)? Hauser zásadným spôsobom spochybňuje diskurzívnu neutralitu konceptu ľudských práv a slobôd ako výsadnú doménu liberálneho univerzalizmu – v právnej vede chápaného ako právny konštitucionalizmus, ktorá im prisudzuje predovšetkým individuálny charakter a nie kolektívny. Táto doména sa tvári ako prirodzená a hodnotovo neutrálna, t. j. ideologicky nezávislá od politických a ekonomických koncepcií. V skutočnosti je podľa Hausera „*právny konštitucionalizmus nedemokratický tým, že si robí nárok na stanovenie limitov demokraticky určených politických rozhodnutí, ktoré sa týkajú celkového smerovania spoločnosti. Právny konštitucionalizmus sa chápe ako neutrálna, racionálna legalita*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 107 – 108) Liberálna demokracia sa o tento právny konštitucionalizmus opiera a vychádza z neho. Dokonca je

tento aspekt diskurzívne nadradený nad demokratický prvok demokracie. V skratke, všeobecné dobro je prispôsobené individuálnym cieľom, voľbám a slobodám. Tejto problematike sa venuje aj Mouffeová, keď v knihe *Demokratický paradox* hovorí o paradoxe liberálnej demokracie a rozlišuje dva konštitutívne prvky demokracie (liberálny a demokratický). Hauser túto tematiku završuje tvrdením, že spoločnosť akosi „prekukla“, že liberálny právny konštitucionalizmus v skutočnosti neutrálny nie je, a preto prestal koncept liberálnej demokracii v určitej miere zjednocovať societu. Ale nebolo to len týmto uvedením, resp. toto uvedenie pramení zo zmeny – mutácie postmodernej kultúry a neoliberalizmu. Signifikantnú rolu zohráva práve mutácia postmodernizmu a premena neoliberalizmu (aj kvôli hypotekárnej a rozpočtovej kríze v roku 2008) v priamej konštelácii s liberálnou demokraciou. Hauser prichádza s novým epistemologickým rámcom, ktorý umožňuje premýšľať o súčasných krízach – interregne prostredníctvom konfigurácie troch faktorov v konkrétnom čase a priestore. V tomto zmysle ukazuje, že historicizmus je stále živý a nanajvýš prínosný tak ako kontinentálna filozofia. Hovorí o boromejskom uzle ako heuristickom nástroji, ktorého súčasťou sú tri kruhy. Ak sa jeden z nich zlomí, ostatné dva kruhy sa rozpoja a celý uzol stráca svoju funkciu. Stanovuje dve tézy postulujúce, že ak sa univerzálny princíp ľudských práv znefunkční následkom metamorfózy postmodernej kultúry a neoliberalnej ideológie v praxi, prestane tento princíp plniť svoju funkciu a účel a spoločnosť sa začne dezintegrovávať. V tejto nefunkčnosti vznikne priestor, ktorý sa musí zaplniť, a tým sa podľa Hausera ukazuje forma populizmu ako kompenzácia za liberálno-demokratický typ jednoty. Z liberálnej demokracie sa stáva populistická demokracia, ktorá je badateľná v reálpolitike niektorých národných štátov. Uvedené Hauser rekapituluje nasledujúco: „*Koniec liberálnej demokracie ako dôsledok zmeny ekonomického systému (neoliberalizmu) a charakteru spoločnosti (postmodernej spoločnosti), ktorou vznikol ekonomický systém (kapitalizmus hodnôt) a spoločnosť (spoločnosť uzatvorených komunit), v ktorých liberálno-demokratické občianske a [politické] práva stratili zjednocujúcu schopnosť, pretože prestala zodpovedať povahe existujúcej ekonomiky a spoločnosti. Liberálna demokracia sa mení na populistickú demokraciu preto, že sa presadzuje populistický princíp zjednotenia, ktorý zodpovedá súčasnej povahe ekonomiky a spoločnosti.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 117) Odklon od normativity v podobe ľudských práv a slobôd je markantný už od začiatku pandémie Covid-19 a značným spôsobom je demonštrovaný aj v súčasnej situácii spojenjej s rusko-ukrajinským vojnovým konfliktom. Sloboda slova a prejavu sa stala ilúziou, agenda spojená s odhaľovaním a trestaním za šírenie dezinformácií a hoaxov je už v rôznych krajinách na programe dňa. To je, samozrejme, antagonisticky odpoveďou na efekt „zmutovaného“ postmodernizmu, ktorý produkuje mikronaratívy, vágnosť a relativizáciu pravdy. Paralogická spoločnosť priamo úmerne posilňuje identitárny populizmus vyznačujúci sa autoritárskymi tendenciami.

V záverečnej časti sa autor zaoberá politologickou problematikou, a to populistickými formami zjednotenia ako náhradami za znefunkčnený boromejský uzol. Keďže sa z ľudských práv stali rétorické ornamenty, resp. manažérske postupy, ktoré prestali plniť účel zjednocovania spoločnosti, ako ich autor opisuje, zjednocujúci motív sa naskytl v podobe populistických politík. Autor nastoľuje hypotézu populistickej formy zjednotenia, ktorá pokladá populistický typ zjednotenia za nástupcu zjednotenia liberálne univerzálneho. Nástrojmi populistických politík možno označiť idey, ktoré sú neurčité a prázdne – prázdny a „plávajúci“ (alegorický) signifikant.

Takto formulovaná rétorika dokáže osloviť a zjednotiť voličov naprieč celým politicko-hodnotovým spektrom. Medzi príklady signifikantov zaraďuje pojem „patriotizmus“, ktorý využíval Vladimir Putin, alebo motto „Urobiť Ameriku opäť veľkou“ z dielne Donalda Trumpa. Na Slovensku používal prázdny signifikant napr. Robert Fico pred voľbami roku 2012, keď ulice miest zaplavili billboardy s heslom „Ľudia si zaslúžia istoty“. Výsledkom bol volebný zisk vyše 44 %, čo možno považovať za bezprecedentný stranícky úspech v dejinách slovenských volieb. Hauser tieto nové populizmy označuje ako metapopulizmus, keďže sú diferentné od klasického populizmu. Ten klasický ľavicový, resp. pravicový už neplní dostatočnú funkciu z epistemologického hľadiska a zvädza k schematizácii. Rozlišuje tri typy populistických politík zjednocovania v dnešnej situácii. Prvým je dizajnový populizmus (marketingový), do ktorého radí politické programy Macrona, Babiša či Matoviča. Druhým typom je identitárny populizmus (akcentujúci napr. národnú či kultúrnu identitu) kam radí civilizacionistov, bavorskú stranu CSU, ale aj UKIP, Ligu severu, Švédskych demokratov, Alternatívu pre Nemecko atď. Tento typ populizmu využíva alegorické signifikanty – asambláže zložené z rôznych nesúrodých prvkov, ktoré by sa dali za špecifických podmienok pripodobniť ku kvantovej superpozícii. Posledným typom je populizmus univerzálny, ktorý má najväčší potenciál zjednocovať na základe univerzalizácie kolektívnych subjektov, avšak ten nie je momentálne v dominantnom postavení. Medzi nositeľov tohto typu populizmu radí hnutie Indignados, La France insoumise, DIEM 25, Sandersovo socialistické hnutie a pod.

Vlny súčasných nových populizmov sú priamou odpoveďou na krízu liberálnej demokracie. Hauser ide ešte ďalej, keď sa neuspokojuje s tvrdením, že populizmus nastavuje liberálnej demokracii zrkadlo, ale považuje ho za nový politický systém, ktorý je v procese zrodu. Je to niečo nové (hybridné a asamblážové), nie je to návrat ku klasickým formám populizmu alebo autoritárskym diktatúram. Autor píše, že „*populizmus či skôr populizmy vznikajú ako životná potreba nahradiť nefunkčnú liberálnu formu zjednotenia inou formou. V populistickej politike sa objavujú figúry, pojmy, symboly, predstavy a vízie najrôznejšieho pôvodu, ktoré začínajú zjednocovať rozdrobenú spoločnosť vtedy, ak majú podobu alegorického signifikantu, ktorý je asamblážový a významovo premenlivý*“. (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 168)

Na záver sa autori zaoberajú politikou vertikálnej jednoty a participatívnym univerzalizmom. Celý knižný projekt možno označiť ako akademicky prínosný a svojím obsahom jedinečný. Ide o počín, ktorý výrazným spôsobom prepíše v odborných kruhoch ustálené významy a definície a otvorí dvere k ďalším súvislostiam spojeným s krízou dneška – liberálnej (zastupiteľskej) demokracie, ľudu bez spoločnosti, sociálnej (ne)spravodlivosti či ontológii mieru. Prvé dva príspevky majú interpretačný charakter, pôsobia ako hutná a štruktúrovaná sekundárna literatúra vďačne doplnená o relevantnú kritiku, komentáre a hľadanie východísk. Tretí príspevok v poradí završuje prvé dva novou originálnou typológiou a je z hľadiska syntézy analyzovaných textov extraordinárny. Pri čítaní tejto knihy môže náročného čitateľa zachvátiť mix nadšenia, ako aj beznádeje vďaka bohatosti pojmového aparátu a prúdu inšpirácie a zároveň uvedomenia si, že potvrdzovaním stanovených hypotéz sa spoločnosť reálne ocitla v situácii a stave, ktorý nepraje univerzálnej jednote. A tiež – sme dnes naozaj všetci metapopulistami, ak je našou ambíciou zjednocovať v mnohosti?